

ILIA MIHÁLY
EGY NYUGAT-KORTÁRS ERDÉLYBEN
— TOMPA LÁSZLÓ KÖLTÉSZETÉRŐL —

SZEGED
1972

Krajčo Baudinová, öreg
tájeri nevetéssel:

973. jan. 15.

Ura lina

ILIA MIHÁLY

EGY NYUGAT-KORTÁRS ERDÉLYBEN

— Tompa László költészetéről —

Születésének éve (1883) szerint Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi nemzedékébe tartozik, költészetének minősége is velük, de főleg Juhász Gyulával rokonítja. Irodalomtörténeti értékelésekben Áprily és Reményik Sándor közé szokták beállítani, pedig ez a jószándékú helykijelölés költői értékének alábbszállítását is jelenti. 1941-ben Németh László Tamási Áront és Tompa Lászlót összehasonlítva azt írja: „A két ember igen hasonlít, de valahogy kiegészíti egymást.”¹ Ez is rangos összevetés, de még mindig nem az egész magyar irodalomhoz hasonlítódik Tompa költészete; az összevetések szempontja legtöbbször csak a romániai magyar irodalomra szorítkozott, az erdélyi magyarság államiságának megváltozásából adódó helyzetre, szellemiségre. Fontos, rangos szempont, de Tompa László életének egyik fele, az indulás évei, még nem érintődtek ettől a változástól, s mindaz, amit ekkor írt, elválaszthatatlan későbbi munkásságától.

Első költői korszakában (kb. 1918—19-ig tartott) különösen az indulás jegyei rokonítják őt a Nyugat költőinek indulásával, 1918—19 után pedig a költői magatartása, néhány fontos költői témája, életsorsának alakulásából táplálkozó magányosságérzése mutat rokonságot a Nyugat-osokéval, de különösen Juhász Gyulával.² Ezt a kibővülő vizsgálati szempontot legalább olyan fontosnak érzem, mint az erdélyiekkel való hasonlítást, hiszen ezzel Tompa az egész magyar irodalom sorába állítódik (méltán!), s ezzel újabb értékeire hívhatjuk föl a figyelmet.

„Külső élete” szinte eseménytelenül telt el. Udvarhely vármegyében, a Nagyküküllő melletti Betfalván született, s innen a kör Segesvár, Székelykeresztúr, Szeben, Székelyudvarhely és Kolozsvár határain túlra nem is terjedt. Segesvárra adták német iskolába, majd Székelykeresztúron és Szebenben tanult, itt érettségizett. Kolozsvár a jogászévek színhelye, Székelyudvarhely egy átmenetinek gondolt városi tisztviselőség lehetőségét adja, de végül is szinte élete végéig, hol a kényszerűség, hol meg a hűség érzésével ehhez a kisvároshoz kapcsolódik sorsa.³ A befutott pálya külső története sokban hasonló apjához, aki szintén vármegyei tisztségviselő volt. Tompa László közigazgatási gyakornokként kezdte pályáját Székelyudvarhelyen, s itt végezte a közszolgálatot vármegyei főlevéltárosként 1918-ban. Közben volt első- s másodosztályú szolgabíró is. 1920-ban, miután az új államiságban elvesztette állását, az udvarhelyi Székely Közélet című napilap szerkesztője lett, s ettől kezdve már csak a verseiben megörökített életanyag árulkodik róla. Szülőföldjéről szóló vallomásában szóltott gyermekkoráról, s arról a magatartásról, amely 1918 után egyedien jellemző

¹ *Hol vagy ember = Két nemzedék.* Bp. 1970. 719—725.

² Révész Imre szerint szerencsésen találkozik benne a Nyugat a népi irányzattal. Pásztortűz 1941. 93—95. Magányosságát Vihar Béla hasonlította Juhász Gyuláéhoz. A könyvtáros 1956. 9. sz. 704. Izsák József Tompa és a kortársirodalom vizsgálatának szükségességét hangoztatta. Utunk 1956. júl. 20.

³ Életrajzi adatait legbővebben Tóth Béla közli: *Tompa László élete és költészete.* Sepsiszentgyörgy 1944. Megjelent a költő 60. születésnapjára.

volt rá, s élete végéig meg sem változott. Ez a prózai műve a legfontosabb biográfiai forrás.⁴ Költészetében alig hagytak nyomot a romániai magyar szellemi élet vitái, változásai; tudott ezekről, a folyóiratokba dolgozott, az irodalmi élet vezetői közül többekkel jó barátságban volt, verseket ajánlott nekik.

A külsőleg eseménytelen élet és a versekből kitetsző belső tragédiák között óriási feszültség húzódott meg.⁵ Kifelé a józan polgári hivatalnok, a szürke kisvárosi lét adta lehetőségeket elfogadó ember — befelé, verseiben a kor nagy problémáit személyes ügyként átélő költő, a robotos hétköznapiakba való belerokkanás Adyra, Juhász Gyulára emlékeztető panaszosa.

Magyar és világirodalmi műveltségére, példáira csak kevés adatunk van. Szülőföldjéről szóló jegyzetében főlemlegeti, hogy anyját is megismertette egyetemista kora olvasmányaival, ezek voltak: Dosztojevszkij, Puskin, Macaulay, Taine, Carlyle, Emerson, Péterfy Jenő, bölcséleti, társadalomtudományi könyvek.⁶ Ha összevetjük ezt a névsort az éppen akkor, vele párhuzamosan az egyetemista éveket töltő Babits, Juhász, Kosztolányi olvasmányaival, akkor meglepő rokonságot találhatunk köztük. Tompa olvasmányaiból talán csak Nietzsche hiányzik, a pesti kortársak nagy bálványja. „Lefordította Goethe, Hölderlin, Eduard Mörike, Gottfried Keller, Theodor Storm, Richard Dehmel, R. M. Rilke több versét.” 1942. nov. 14-én az ő fordításában adta elő a budapesti Nemzeti Színház Schiller Don Carlos-át.⁷

Sem életformájából, sem kialakított magatartásából nem billentették ki viszonylagos irodalmi sikerei, kötetek megjelenései, munkásságának kritikai visszhangja. A kritikai figyelem csak kötetek megjelenésekor fordult felé, vegyes elismeréssel; csak egyszer vonták kétségbe tehetségét, éppen akkor, amikor már minden művészi termését jobbára meghozta.⁸ A hazai irodalomkritika (Németh László, Gyulás Pál, Féja Géza kivételével) nem foglalkozik vele méltóképpen. Az irodalmi életben való szerepnélkülisége, vidékreszorultsága miatt kívülrekedt a hazai folyóiratok és olvasóirodalmi közvélemény figyelmén. Jellemző kortünete ez a vidékiségnek, Juhász Gyula sorsa is hasonló volt. A kényszerű vidéki sors (amelynek fölsőbb nyomását még a kisebbségi sors is növelte) bizonyos kitekinthetelenséget is okozott nála, befelé élt, szinte önmagával cserélt véleményt verseiben.

„ERDÉLY HEGYEI KÖZT”, AVAGY KÉT ÉVTIZED ISMERETLENÜL

1921-ben jelent meg *Erdély hegyei közt* címmel első verses kötet. Verses könyveinek címe állapotának és magatartásformájának találó jelzése: 1923-ban: *Éjszaki Szél*, 1929-ben: *Ne félj!* (ilyen címmel adta ki összegyűjtött verseit 1936-ban), 1940-ben: *Hol vagy ember?*⁹ Önéletrajzi írásából tudjuk, hogy Szebenben már írt, bátyja bírá-

⁴ Tompa László: *A Küküllő mellett*. Megjelent: *Séta bölcsőhelyem körül. Erdélyi írók vallomásai — írásban és képen — szülőföldjük tájáról*. Szerk. Kovács László. Bp. 1940.

⁵ Vita Zsigmond már 1928-ban a költő külső és belső élete közötti ellentmondásból magyarázza Tompa költészetét. Páztortűz 1928. 601—668.

⁶ *A Küküllő mellett*. ih.

⁷ Tóth Béla: ih.

⁸ szp. á. (Szélpál Árpád) írja róla: „Csak versel. Ontja magából a verseket anélkül, hogy különösebb élményeket hozna, illetőleg anélkül, hogy verseivel lírai élményeket keltene bennünk. Kár, hogy erdélyiségét is csak egy-egy erdélyies hangzású szavában találjuk meg, de nem érzékeljük mondanivalójában. Tompa László költeményei csak versek, versek, versek.” *Erdélyi versek*. Nép-szava 1936. nov. 22.

⁹ 1944-ben jelentek meg válogatott versei, 1955-ben Bukarestben *Régebbi és újabb versek* című kötet, majd Tompa László *legszebb versei* (Bukarest 1962. Kacsó Sándor tanulmányával), végül Tompa László: *Versek* (Bukarest 1963. Veress Dániel bevezető tanulmányával.) Ez a kötet adja legteljesebben verseinek időrendjét.

lata alá bocsátotta írásait. 1921-ig azonban nincs kötete, s az írásra való biztatáshoz, költőként való elismeréshez csak 1918-ban, első publikációi idején jut hozzá. Majd két évtizednyi ismeretlenség és azután a jelentkezés 1921-ben az előző évtizedek verseivel. Mennyi félszeregre, bizonytalanságra inspiráló ok! Miért írt mégis a másokhoz való természetes szólás lehetősége nélkül, 1918-ig szinte önmagának? 1922-ben egy kis *Jegyzet*-ében válaszol erre:

Miért ir a versirő[...] miért írok én? Irással foglalkozók ez örök kérdését már fiatalkori próbálkozásaim kezdő szakában is gyakran intéztem önmagamhoz[...] S a Sturm und Drang — kor rajongása akkor ilyenformán felelt: Én a világ fájó idege vagyok, a legttikosabbvezetékek belém kapcsolódnak; minden más legbensőbb-önmaga előtt is rejtett érzései, szenvedései rajtam lüktetnek át, az egyetemesség nagy, új kérdései általam keresik a feleletet, s én — mint a világ titkára — lejegyzem a kérdéseket s kutatom az Ember számára a választ[...]. Miért kellett (mert kellett) ezeket, csak a magam számára, akkor megakkor, mégis papírra vetnem? [...]A felelet ez: mert magamat is érdekel.¹⁰

Alvó évek voltak ezek? Nem, csak kifelé ismeretlenek, rejtettek. A kései jelentkezést az életforma gátolja, nyűgözi; a történelmi változás szinte provokálja majd szólásra.

Első korszakának költészete — amellet, hogy föltűnő rokonságot mutat némely Nyugat-oséval, elsősorban Juhász Gyuláéval — már őrzi azt a táguló hajlamot, jegyet, ami Tompa egész életművének jellemzője. Negyven évvel első kötete megjelenése után költészetének ezt a tulajdonságát tartja legfontosabbnak, költészetének erre a mozzanatára utal egyik vallomásában:

Így táguló körökben fejlődött egész érdeklődésem kellett fejlődnie költői kifejezési hajlamaimnak, szemhatárainnak, míg arra eszméltem, hogy a végső, a legszélesebb körig kell és lehet tekintenem és ennek a körnek a belsejében benne kell lennie a tagjai közt minden faji elfogultságtól, nemzeti gyűlölködéstől ment egész emberiségnek.¹¹

Melyek e hosszúra nyúlt költői korszak legfőbb motívumai? Helyzetéből következően (ti., hogy elzártan él, meg hogy kezdő költő is), ezek: szerelem, magány, a táj és ő, a külvilág és ő, az élet és költészet (önmaga költészete) ellentmondása, önszemléletének különböző megnyilatkozásai. Ha e pusztá fölsorolást összevetjük pl. Juhász Gyula indulásának (kb. a 10-es évekig tartó költői korszakának) témáival, föltűnő a rokonságuk, de tartalmi, magatartásbeli azonosságuk még lényegibb rokonságra utal. Természetes Tompa rokonsága a századvég, századforduló költészetének világával is.

Az egész életműben rendkívül vékony eret adó szerelmi téma az első költői korszakában a legkonvencionálisabban jelentkezik, egészen a századvég hangja, a daloló forma és a démonikus mozzanatok vegyülésével:

Volnék a vágyad, buja, bomlott;
A végzet volnék, mely a bünbe
S azon is át a sírig üzne.

Mindig együtt, 1904)

‘Sír, el múlás, válás, mástól vett hang és sorok, közhelyszerűen ható kijelentések: „Téged, te lány, nekem rendelt az ég.” (Tavaszi vihar, 1907.). De mégis van olyan jel, ami Vajdától az Adyhoz vezető utat jelzi nála ebben a témában is: „Közelemből futva menekülj... Megfakulna, ha hajadhoz érnék...” (Intermezzo, 1906). A szerelmet

¹⁰ Tompa László: *Jegyzet*. Pásztortűz 1922. márc. 5.

¹¹ Tompa László: *Vallomás magamról*. Igaz Szó 1962. okt.

zabolázó etikett ellen írja: „*de fojtó már e csend. S túl élet vár: döntsük be ajtaját!*”¹² (*Tétova ajtónyitás előtt*, 1905.)

Amit a kényszerűn zabolázott szerelmi érzés és az élet lehetőségeinek ellentmondásaként érez, azt igen korán a költészet és élet ellentétéként is megfogalmazza. Ebben rokona nemcsak a századvég költőinek, hanem éppen a vele egyidőben induló Nyugatosoknak is:

Véres robotban, félelmek között,
A lelkem sokszor falba ütközött.
Ólmos, szűk térben fullad a tüdőm.
Szentebb dologra, dalra nincs időm.

Ám áttöri még fejem a tetőt,
S szabaddá szállok virradat előtt!
Bús lelkem ott fenn új dalra derül,
S száll, száll a fényben, félelmetlenül!

(Ólmos, szűk térben, 1908)

A vágyott élet és a lehetséges élet kontrasztja hol ilyen elvont röpülésre készíti, hol meg a lemondást, elmúlást hozza közel hozzá. Ez a kitörési vágy egészen 1918-ig megvan benne, s szinte addig megmarad ilyen elvont célúnak, nem evilági lehetőségűnek. De sokszor az ellentmondásra valóságos okokat jelöl meg s ez teszi értékessé a látszólag gyökértelen, társadalmilag céltalan költészetét. Az önmaga áléletének fölismerése a valóságos, nagyobb körű élet megismerésére, kifejezésére sarkallja majd. De egyelőre csak a vágy és a panasz van meg írásaiban:

Dus balszamát az élet kertje hinti[...]
Csak neked nem hajt örömrügy sehol már,
Szivem, vém kuldus[...]

(Új tavasz nyiladozásán, 1908)

Egyik föltűnő — életében mindvégig nyomasztó érzése — ,hogy nem tudja írásait szembesíteni semmilyen befogadó közösséggel, ezért állandó kétségei vannak versei értékéről, egész munkásságának megítéléséről. Első költői korszakának az is súlyos lelki terhe, hogy hosszú ideig fölfedezés nélkül él, az írás egy kicsit a reménytelenség bizonyosságával készül. Még 1910-ben is ezt írja:

Rejtve lelkem rejtekébe[...]
Kincsek-kincse van elásva[...]
Talán soha ritka fénye,
Nem vetődik föld színére,
Úgy múlik el, meg se látva —
És ügyet rá senki sem vet,
Hogy az, ami rejtve senyvedt:
Reves lom, vagy kincsesláda?!

(Rejtett kincs tudója)¹²:

Mínta a Nyugat-nemzedék formabecéző és képzőművészeti formavilágot is idéző gesztusával is találkozhatnánk nála: „*Versekbe vések halott vágyakat[...] E gyöngéd formák, apró, drága szobrok Sok emlék-zugot sorba töltenek.*” (*Mint régi szobrász*, 1914.). S ugyanebben a versben a Juhász Gyulával való rokonság fölös bizonyítékaként: „*a drága bánat*” szókapcsolat. A magány és a dac kovácsolódik ki benne lehet-

¹² Jellemző sorzáró jele a kérdő- és felkiáltójel egyszerre, az állítás bizonytalanságát jelölő e kettős írásjellel.

séges magatartásnak. Nem elhúzódás ez a világtól, nem is a meg nem értett zseni póza. Valóságos elzáró erők kezében vergődik, s ezekről mindig számot is ad. Szinte tárgyszerű felsorolásban van együtt a magyar vidéki kisváros minden tűrhetetlensége:

„Keserves rabigába
Görbesztő, bús napok, ...
Nyútt, zaklatott ideg.
Zord, ököllé szorult kéz,
Mely magát sebzí meg.

Örökös vágy: pihenni,
De hajsza szüntelen.
Ezeken felül semmi,
Csak undor, küzdelem.
S végül: a halál.

(Ily dolgok közt folyik el életünk, 1911)

Ugyanebben az évben egy másik írásában erről így ír:

Ily kerengés között rá ki is érne még,
Hogy észrevegye a kis Erdély bús fiát?!

Tán holtomban[...]
A hír is elborít ismert jelzőivel —
De jaj, fanyar öröm! — ha előbb érte zord
Vidéken szüntelen gondok közt vészni kell!

(Erdélyi végzet alatt, 1911)

A cím megtévesztő lehet, nincs szó még semmiféle erdélyiségről, a helynév kicserélhető lenne Szabadka, Szeged, vagy éppen Szakolca nevével. Jellemző hullámvázása ennek a kivetettségérzésnek, hogy gyakran válaszol rá úgy, hogy a jövőre apellál a magányból védelmet csinál magának. Tulajdonképpen erről is van szó: védekezés az egy nem értett, de érzett világdurvaság ellen. Ez a visszahúzó dög, bár messze van Juhász Gyula Nietzsche edződött dögjétől, mégis rokon vele, hasonló helyzet teremtette, hasonló válaszadás volt a világ dolgaira:

Ti nem is sejtitek talán,
Hogy nekem öröm és erősség
Ez a magány —: a maga hőstét
Így edzi az,
Ki egy-egyvet nagyra szán.

(Köszönet a magamrahagyatottságért, 1913)

S a vers befejező részében — kissé patetikusán — a nagyraszántás tudata, (amely a magányban oly sokszor és gyorsan meginog): „*Dacom rőt lángja égre csap S fölírja rá, Hogy megtudjátok híremet.*”

A táj is ennek a magánynak és ritka föllázadásának illusztrálási lehetősége verseiben. Tompa Lászlónak alig van direkt tájverse, mégis minden verse tájvers. Már költői indulása idején megfigyelhető, hogy írásainak túlnyomó többsége egyforma kompozíciójú: a vers hosszabb-rövidebb bensőséges tájleírással kezdődik, amely lassan átcsúszik az én-versbe, az önmagáraponatköztetésbe. Még csak nem is rejti a párhuzamot maga és a természeti kép között, leggyakrabban ez az előkészítő tájmotívum el is tűnik a vers végére. Tompát nem érinti a szimbolizmus, áttetsző a párhuzam a maga és a versbe vett természeti kép között. Nyilvánvaló, hogy e tájtermészet súlyos jelenlétének oka a közelségben van, robotos napjainak legközvetlenebb örömét leli a szülőföld tájaiban, de ez állandóan figyelmezteti is bezártságára:

Kész kripta most a lombtalan berek[...]
 Fák állnak itt-ott ezüstös karingben'
 Kis nyájas őrház. Varjak a havon[...]
 S egy fa tövén a hó között benn:
 Én. Hideg arcom csupa nyugalom.

(Éjjeli havazásba n, 1913)

(Az idézet harmadik sora megint jellemző verstechnikai gyakorlata Tompának. A vers az előző sorokkal egy tájleírásnak fut neki, már-már a szokásos részletező-tájvers lesz, de hirtelen megszakad a képsor három ponttal, [másutt dupla gondolat-jellel] és kiábrándító józanon helyezi el magát a tájban a költő, a betemetettséget önmagával példázza. Juhász Gyula szakolcai verseiben találkozhatunk hasonló-jelentésű és szerepű interpunkciós játékkal.)

Az első költői korszak Nyugat-osokat idéző formajátéka éppen e tájképekkel gazdag verseiben bukkan föl. Pl. a *Vihar felhők alatt* (1913) című írása csupa kép-, szó-, versformajáték. Ugyanakkor, amikor tájverseiben minduntalan az önmagára való visszafordítást észleljük, tanúi lehetünk annak a már fölemlgetett táguló figyelemnek is, amit egész költészete jellemzőjének tartunk. Az egyik, háború alatt írt versében a csillagok „bilincstörő fényűek”, a „csírák vad bolydulása támad”. Nyilvánvaló, hogy a képzelet siklik át a tavaszi képre, a gondolat vetitődik rá.

Kétségtelen, hogy ennek a költői korszakának legerősebb élménye (sok jó versben hangot kapó élménye) a vidékre, kisvárosba szorítottság, a szürkéségben élő ember panasza. Erre is, mint magányérzetére legtöbbször valami meghatározhatatlan, nem biztos célú kitörési vággyal reagál. Teljesen bizonytalan hit ez, hiszen semmi nyom arra, hogy valóságos társadalmi erőkhöz kötődnek. De félelmetes, emlékeztető-dokumentuma a századelő vidéki magyar életének, amelyben Juhász Gyula Tompával együtt élt és írt, s amelyet éppen a Nyugat-nemzedék legjobbjai örökítettek meg versben prózában, tiltakozva ellene, a változtatás szükségességét hangoztatva. Magatartásának és önszemléletének jellemző verse:

Előlebeg bús arcom, alakom [...]
 Csak — altatót — alkonyat dalol,
 S egy hegedű sír halkan valahol.

Kosztolányira és Juhászra emlékeztető sorok, de szó sincs hatásról. Tompa előlegezi mindkettőjüket, e verse 1905-ös dátumú, így folytatódik:

Én tovasikló szűkös életem!
 Tán sohasem is voltál igaz élet?
 S szemem hasztalan kereste, merre mélyebb:
 Csalatva bolygott álomvizeken.

(Tükörbenézés alkonyodáskor, 1905)

Felel rá egyik két évvel későbbi versében:

Köröskörül[...] süket közöny, feketeség[...]
 S mégis, bár üljön ezer ördög
 Ez átkos, babonás körön:
 Éjféllel lehellő rossz varázsát
 Valamikor még áttöröm.

(Csillagatlan éjjeli ég alatt, 1907)

De még ugyanebben az évben közvetlenül e vers szomszédságában írja:

S már nem tudok célt, melyet bizonyosnak
Láttatna még egy ki nem hunyt reményem[...]
[...] Vitorlám rongy. Magam is ziláltan
Azt nézem csupán, hogy kell partot érni.

(Noémi senki-szigetén, 1907)

Találó önarcképét adja önmagának egy falusi kocsmai életképet idéző versében, ahol kívülről nézi a verekedést és gyámolatlanul próbálja a bicskázás mozdulatait. A vers jó példa arra is, hogy milyen a kapcsolata azzal a világgal, amely közvetlenül körülveszi őt, a szülőföld népének életével. Az 1912-es keletű *Forgószél* még a népnemzeti iskolától tanult manírt őrzi; a kocsmai magányos legényt így szólítja meg a költő: „Ön oly izgatott”; a történet is inkább egy Petőfi—Arany-utánzó századvégi költőre van szabva. De erre felé is tágul láthatára és e korai nyom is lépésindító volt.

Tompát tulajdonképpen (s ebben osztályát példázza, a polgári hivatalnokréteget) válsága viszi 1918-ra a nagyobb közösség válságának átéréséhez, őszinte megértéséhez. Ennek az életformának sekélyes lehetőségeit panaszolja föl akkor, amikor Nyugat-os kortársai már elégedetlenül, követelően várják, hívják a forradalmat, a változást várón beszélnek e válságról, Tompa még mindezt erősen önmagára vonatkoztatva írja versbe:

Itt úgy befog és fojt ma minden! [...]
Ez összeszorult szürke házak
Zord örökül mind rám vigyáznak.
Kijutok-e még egyszer innen?

(Kisvárosi sáros utcákon, 1917)

Egyik 1911-es dátumú versében (*Grieg-melódiákhoz*) valami képzelt lelki utazás, a vágyakozás mámorelő biztatja egy rövid időre: „*Nekem sír ott a szívem délre vágyva*” [...] itt föl sem tűnik ennek a lehetősége. Tompa költészetének ehhez a tömör válsághoz a sivár kisvárosi élmények mellett hozzájárult az is, hogy a lélekölő vidéki magányra az embert ölő háború kora jött el. Ezt a válságát egyre inkább egy nagyobb közösség sorsára való figyelemmel oldja föl. (Az út megint Juhász Gyulával rokonítja.) Életművének valóságos cezura-verse ez:

„Pár ezer dússá lett henyét —
Míg ezerannyi életével
Fizetett értük. (Jaj, mit érzel,
Ha csupa vért látsz, egyre vért?!)

A mi napunkra gyász borult,
De napja kél a tömegeknek —
Már eszmélnek, s lefegyvereznek
Ezután minden háborút!”

(Az öreg zsoldos kesergése, 1918)

A fölismerés, hogy napja kél a tömegeknek, nem lehet véletlen, pillanatnyi, a két évtizedes magány fölhalmozódott élménye ez. De e fölismerés mellett ott van egy másik is, amelyik nem egyszerűen a fiktív öreg zsoldosé, hanem Tompáé is: „*A mi napunkra gyász borult.*” Tompáé és a maga osztályáé ez a kijelentés. Nem ez uralkodik el a versen, de hangot kap ez is.

Egy pillanatra megcsapja a lehetőség szele: levetni mindazt a nyűgöt, ami rákötődött. Költészetének, ha távolban is, de értelmét látja: „*Nem oszlok szét nyom-*

*nélkül semmivé —” (Az alkony felelete, 1918.). Ám Tompa László csak távoli figyelője, nem részese mindannak, ami a forradalmakat jelenti. Egy nagyon megkövült és válságokkal szabdaltságot magatartásforma áll már szemben az eseményekkel. A hosszú magányosság életfelfélelmet, életidegenséget is kialakított benne, bizonyos irtózást a cselekvéstől. Erre mintegy legfőbb nyomásként jött az államváltozás, a magyarságnak az a része, melyhez legközelebb tudta magát, kisebbségi sorba került, s *Az öreg szoldos éneké*-ben fölismerett történelmi szükségszerűséget visszazoritotta tudatában és a legközvetlen föladat alá vetette vállát: sorsosainak szószólójává lenni. Tompát a változások, tragédiák személyes ügyeként érintik. Néhány versben még vissza-vissza-zökken korai szemléletébe, de egyre világosabbak azok a táguló körök, amelyek az 1918 utáni Tompát az erdélyi magyarság sorsának költőjeként jelölik.*

Első kötete megjelenésig a változás bizonyos átmenetiséggel érvényesül csak költészetében. Fölbukkan önítéletének bizonytalansága, önbecse iránti kétsége:

Csak nem én vagyok már az a királyfi,
Aki a varázst fölzengetni tudja[...]
Látom, hiába volt, hogy hazajöttem: —
Az ily kivert a múltban is hazátlan!

(Őszi látogatás Csipkerózsza erdejében, 1918)

A gyermeki múltból van szó, de a hazátlanság már nemcsak a gyermeki világ elvesztése. Életmódváltozása nem hoz számára újat, „*a gyilkos napi járom*”, a gondban fecsérlődő napok nemcsak külső életét kordázzák, hanem a lelket is fojtogtják, s ez igen ismerős volt előző éveiből. Az új magatartásforma is majdnem hasonló, de mégsem az már, mint volt:

Jobb kályha mellett ülni órahosszat,
Míg leked elmúlt dolgokon motozgat[...]
S nincs semmid, ami tövisként ne tépne:
Se múlt öröme, sem jövőd reménye.

(Őszi siralom, 1919)

Ez, a múlt-jövő fájdalmas dilemmája fogja alakítgatni Tompa László következő költői korszakának témáit és magatartásformáját is.

A „SZIKLAVÁRBÓL” A SZIKLAVÁRBA

Az államiságváltozás után Tompa Lászlóban is megfordul a gondolat: elhagyni a szülőföldet. Ez természetes is volt, hiszen a régi vármegyei hivatalnok-réteg indul meg a kisebb határok közé szorított Magyarországra. Ő mégis maradt. Életrajzi írásában családja iránti kötelességére, a bizonytalan, kilátástalan útra hivatkozik,¹³ de későbbi verseiből az is kitűnik, hogy a külső okok mellett az a sejtése is szerepet játszott maradásában, hogy rá, aki magát olyan sokszor ítélte verseiben fölöslegesnek, most szüksége lett sorsosainak. A vers, a művészet már nemcsak a napi robot menedéke, hanem a megváltozott helyzetbe került romániai magyarság önkifejezési lehetőségévé vált. Tompa erre érzett rá, szinte legelőbb minden kortársa közül, bár programosan soha sem lépett föl az ekkor szerveződő romániai magyar szellemi életben.¹⁴ A szülőföldről szóló vallomásában is utal erre a fölismerésre:

¹³ *A Küküllő mellett. ih.*

¹⁴ Czine Mihály írja: „Az új hatalom alá került magyarság életöztöne először az irodalomban szólalt meg. A lélek megrezdüléséből irodalom virágzott.” *A romániai magyar irodalom kezdetei.* Jelenkor 1967. jún. 519.

„Mint valami friss havasi szél, fuvallt meg olykor az a tudat is, hogy eddigi szűkebb-körű felelősségérzetemnek, valami általánosabb, többeket átfogó felelősségéretté kell szélesednie.”¹⁵

Fölismerése találkozik a szerveződő magyar szellemi élet mozgásaival, 1918-tól kezdve sűrűsödő folyóiratpublikációi ismertté teszik. Ám a „többeket átfogó felelősségérzet” csak sokára fog teremni verseket, egyelőre a költő még legtöbbször csak önmagára tekint, magatartásformájának, önszemléletének változásait próbálja. De nagy különbség van már az előző korszakának hasonló tárgyú verseihez képest. Ezeket a verseket — ha nem is nagy számmal — népe sorsa és az emberiség gondjává szélesülő mondandót hordozó versek erős csapata kíséri. Joggal írja erről a korszakáról Veress Dániel: „Költészetének maradandó aktualitását, friss szuggesztivitását alapjában az táplálja, hogy nem önmagáért lép ki mondanivalójával a világ elé. Történelmi vízvázlatok holt ártérületein élt, progresszív humánus eszmevilága és erkölce követelte meg, hogy önmagán és művén át nyújtson, szakadatlan megújuló példát és serkentést sorsosainak.”¹⁶

Néhány nagy jelképbe sűríti e korszakának legfontosabb mondandóit. Az első, amely magatartásformáját jelöli:

Meredek úton önmagamhoz értem[...]
E magam: sziklavár,
Mely komor daccal áll
Csatatér fölött szürkességben.

(Sziklavár, 1920)

Innen tekint az életre, „*Hol mindenütt cselek*”. Sőni Pál írja: „A sokféle magány kö-zül... Tompa László sziklavára látszik a legbevehetlenebbnek... Mert szeme előtt romantikus magány-kulisszái között is mindig a valóság lebeg, s mert hallgatósága — sivár egyedüllétében is jól tudja — maga a nép... Ám az egyszerű szavak emelkedetté és költőivé válnak, mert egy lélek vergődése reszket bennük. Nem is egyéb a sziklavár, mint romantikus háttér e vívódáshoz.”¹⁷ Valóban romantikusnak ható háttér ez, de nem szabad elfelejteni, hogy valóságos sziklavarról van szó: a lélekben. Azt a védekezést erősíti meg, amit első korszakában néha csak költői póznak hittünk; most valóságos támadások ellen védekezik, hiszen az élet erős brutalitással adja tudtára sorsának megváltozását, a vágyott lehetőségek végleges elvesztését. A sziklavár-motívumban védekezés és bizonyos életidegenség van egyszerre. Egyik közeli versében írja: „*Az élet színét többé meg se lássam.*” (*Óh, gyermekek*, 1920.)¹⁸ Azonban e korszakában is fölbukkan dacos, már-már zsenimegváltó tudattal táplált magatar-tása. Előbb meg az élet cseleitől való félelem, bizonytalan vágy:

Ne mindig csak a zártövű hegyek,
Melyek közt rabbá rögződik a lélek!
De habok hátán feszüljek a szélnek,
Majd kék partokról álmok intsenek[...]
Vagy e vágyad is cselvetés csupán[...]

(Tenger, te nagy..., 1921)

De azután a verseknek egy egész bokra annak bizonyására, hogy a jövőre hiva-

¹⁵ *A Küküllő mellett*. ih.

¹⁶ *Arcképvázlat Tompa Lászlóról* = Tompa László: *Versek*. 12.

¹⁷ Sőni Pál: *Tompa sziklavára*. = *Művek vonzása*. Bukarest 1967. 22—28.

¹⁸ Tompa több versében szól a tiszta gyermeki világ iránti vonzódásáról, ebben is rokona Juhász Gyulának.

tása van. Szokatlanul hangosak, már-már programosak ezek a versek, nincs bennük pontos megfogalmazása annak, amit vár, csupán a maga kedélyének, elhivatottságának különb-különb változatairól tudósítanak:

De most még várok, tudva: nemsokára
Egy nap fog jönni friss hajnali széllel,
Mely ködöt űz s a kapukat kitarja.

Addig csak várok. S olykor-olykor éjjel
— Éh-csikasz ellen élesztgetve lángot —
Egy-egy csóvát az éjbe belevágok.”

(Havasi tájékon, 1921)

1918—19-es kétsége merül föl benne: „*Hogy múltam: múlt, a jelenből kiestem; S a jövőben sincsen mit keresnem.*” De elhessegeti magától ezt a gondolatot és újra csak a helytállás magatartásába helyezkedik bele:

De ez csak egy perc — aztán újra bátran
Szegem föl már-már lankadt fejemet,
Kiegyenesül a hátam!
A állok, mint aki másként nem tehet!
Mint akinek ez így rendeltetett el —
Hogy megkísértve, hajszohtan, sebekkel
Lehessen más, csak hű és igaz!
Az vagyok én is — mindhalálíg az —
Magamhoz hű, szenvedő, igaz ember,
Kit e tudat ma biztosan vezet.
S a holnappal is majd csak megleszek! —

(Múlt-jövő mezsgyéjén, 1921)

Hasonló írásai: *Erdélyi aratás* (1922), *Életgázló előtt* (1923), *Látó szemmel* (1923). Ezekben az írásokban bukkannak föl újabb nagy jelképei.

Holnapra már hordom a téglát.
S ha kell: vérem lesz a ragaszték.
Mert engem semmi meg nem ingat,
A cél felé szent izgalom hajt,
S egy reggel — bár holtan rogyok rá —
Az a vár mégis állni fog majd.

(Új Dévavára épül, 1923)

Ugyanez a gondolat a *Kínok tüzeiben* című versében is megtalálható, kissé patetikusabban. Nagy önbiztató versei vannak ebben a sorban:

Te csak állj helyt keményen —
Hagyd, hajlongjon félve a nád!
Gyötrelmeid kohótüzeiben
Kieg szivedből
Sok gyöngeséged és hibád!

(Ne félj!, 1924)

Önmagához szól, de költészetének köre már rég nem önmagára szorítkozik csak, s így Tompának ezek az írásai a kortársirodalom képviselőit szólólgatják:

Csillagok közt van neked is helyed,
Lendülj feléjük, hisz azért vagy ember!
S tudd meg, hogy még sok öröm, szenvedés vár —
Az élet szólít — hallod? —: kelj fel, kelj fel
És járj!

Kelj fel, és járj, 1924)

Szinte minden rá jellemző maradandó jelképét, magatartásának változatait e korszakában, ezekben a verseiben teremti meg. A dacot, amellyel következetesen ragaszkodik a vállalt szerephez (*Csökönyösség*, 1925.), a magányosságot, mit ekkor emel példává, a tisztaság és helytállás példájává:

Én, amíg minden omlik, összedűl,
Gyötrelmeimmel e kopár fokon
— Magányos fenyő — megkapászkodom,
S állok daccal, társ nélkül, egyedül.

(Magányos fenyő, 1929)

Tompa magatartásának, a helytállás ilyen vállalásának nagyságát csak akkor tudjuk igazán értékelni, ha látjuk, milyen küzdelmes belső szenvedések árán tudta ezt írni, élni. Így látja önmagát:

S válasz sehol... csak hallgatók sötétén
Körül a magas zárkózott hegyek.
E csönd már-már fojt. Ámde mit tehesünk?
És mit tehessen a pásztor kivált?
Még vár néhány ily fojtó, hosszú percig —
S aztán megint egy hangosat kiált.

(Kiáltás, 1926)

Hogy mi zajlik a sziklavárban, a költő lelkében, arról hűséggel tudósít az *Erdélyi magaslaton* (1924) című versében:

Tudom, hogy ottlenn az ebek csaholnak,
S lótfut sok ember, árva s okatlan!
És hallok olykor zengeni ígéket —
— Tán nyersek is, de egyik sem hamis —
Gyakran vetem csak falevéltre őket,
De néha vésem szirtdarabra is!

Fontos mozzanat. Tompa vallomásos költő, s itt költészetéről beszél, arról, hogy a lenti világ hangjait veszi versbe, ezek a hangok betörnek a sziklavárba. Az erdélyi magaslat, mint a szűkebb s tágabb életre való rálátás helye, kilátója, szintén jelképes értékű motívum. (A vers ajánlása a romániai magyar irodalom egyik nagy alakjának, Kuncz Aladárnak szól, s az ajánlás is utal az erdélyi magaslat értelmezésének meg-bővíthetőségére.) A huszasévekbeli költészetének egyik legkülönb mozzanata, hogy a tisztaság emberséget oly sokszor állítja példának:

Bizony mondom: most a jó tiportan
Nagyobb hős, mint eddig bármikor.
Mindazt, ki csak tisztán élt e korban:
Údv illeti — örök égi tor!

(Ének a jövő gyermekeihez, 1925)

Ez a tisztán élni életelv nem elvont költői téma, Tompa valóban ezt követte, bármily mocskoló korban élt, emberségén soha nem esett csorba. *Emlék című* (1925) versében írja: „*Mételyes, csúf korban élt, de tiszta volt.*” (Mintha Radnótit előlegezné már ez a magatartás, még frazeológiájában is rokon lesz ezzel Radnóti.)

Ám e magatartásforma próbái mind-mind törést szenvedtek az élettel való szembesítéskor. Tompa azonban makacsul ragaszkodott külön-külön változataihoz, mert hitte, s jól hitte, hogy az emberi tisztaság, a humánus védelme, ha kicsi körön is, de védekezést jelent, szembenállást jelent az embertelenséggel. Ez a maga-

tartása ad majd piederstált neki a harmincas években, hogy a nagy európai anti-fasiszta kórusban megszólalhasson. Tompának ezt a tisztaságot őrző magatartását tehát nem önmagában kell megítélnünk, hanem élete és költészete távlatában, s így látszólag elvont tisztaságvágy az emberiség ügyévé szélesülő értelmet kap.

Ezeket a kitörési kísérleteket, jövődöakarást, föladatvállalást a nála már szokásos letörések kísérik. Egyik versében pl. magyarázatát adja ennek a hullámvásznak:

Volt úgy, hogy tudtam volna harcot állni.
Hévílve hírért, eszmék igazáért.
De nem volt, aki ösztönözni ráért,
S magamat dúlták életem csatái.”

(A magam halotti jelentéséül, 1923)

Másutt bővebben ugyanerről:

Akartam, sírtam — jól tudom: ez mentségül kevés —,
De meggyötört, letört sok, sok látott szenvedés.
A kor súlyos volt, vérezen, országon tiport [...]
Még soha embertemzedék sem ért ily csúnya kort.
Ellene mit tehettem én? — Gördült a nagy kerék,
S míg meghíztak a herék, halt millió derék —
S a zavar kavargog tovább — egy ember mit akar?

(Éji szálláson a segesvári torony alatt, 1922)

Különös szomorúsággal, sötét tónussal kísérik a húszas évekbeli bizakodó verseit az önmaga és népe sorsa fölötti elkeseredésének hangjai. Ezekben sűrűn fölpanaszolja azt a magányt, ami előző korszakához képest csak súlyosbodott; amit előbb tehetsége rejtve maradásának hitt, most az írás visszhangtalanságának kínja váltja föl, az írás igazi szerepének gondja, lehetőségé nyomul versei előterébe. Ez az önszemlélete újra csak a leszorítottságáról árulkodik, szinte felesel azokkal az írásaival, melyekben eljövendő korok emberének tartotta magát:

Rám már a végzet szele zúdul,
Sziszegve kúszik éjjele.
Éjem mind vele van tele
Múlásom annyi zajt sem üt majd,
Míntha a szél egyszerre csak
Egy ajtót hangosan becsap.

(Búcsúzás, 1921)

Ezek a versek adnak hírt arról, micsoda erőfeszítésbe került Tompának, hogy dacot, tisztaságot, helytállást tartson életelvének, példának.

A vidékreszorítottság is erősen nyomja most is; a *Kis állomás* (1927) éppúgy a vidékiség jelképe, mint Juhász Gyulánál. De ennek a magánynak legfájdalmasabb képét egy gyermekjáték mondókájára írott versében adja: *Kútba estem, ki húz ki?* (1930), mely nem egy pillanatnyi életérzést fejez ki, hanem egy egész életet.

Juhász 20-as évekbeli vidékiség-panaszát olyan rokon hangon halljuk nála is:

Míntha híg, csúf, őszi sárban
Szürke ponyvás szekerek
Sora húz el s nyekereg:
Napjaim is oly siváran,
Megzökkenve görgenek.

(Napok, szürke szekerek, 1923)

Tompának e második korszaka belefut a harmincas évek végébe, amikor befagyott révü életről, várt, de nem kapott rádiójelekről szól írásaiban. E korszaka végén újra föltűnik a sziklavár motívuma (*Immár úgy van*, 1938.), s dacos elmúlás képe is.

Am ez elhallgatás előtt Tompa még hangosan szólt, s talán költészetének legértékesebb természet adta azokban az írásaiban, melyekben egyre táguló figyelemmel tekintett népére, s általa, belőle az egész emberiség sorsára.

Mit tudott Tompa a népről? Láttuk, hogy korai írásaiban csak nagyon távoli visszhangja van legközvetlenebb népi környezetének, s ha van, akkor erősen a századvég szemlélete nyűgözi nyelvét. Mégis sok minden fölhalmozódik benne falusi, vidéki állomásain a székely paraszti világról. Szülőföldjéről szólva írja: „*A hivatali állásaimban, az erre sok és sokféle alkalmat adó érintkezés útján közelebb jutottam a föld népéhez, sok keserű baja, hibája, erénye, küzdelmes élete mind jobban kitérült előttem.*”¹⁹ Ez a kitérülés szerepet játszik költői korszakának váltásában is, éppen akkor jelentkezik a szülőföld és népe írásaiban:

S nem látod-e[...]
Hogy[...]
egész falud hogy megöregedett?!
Találkoztál bús, fáradt férfiakkal —
S meg nem ismerted cimboráidat.
S jött sok anyóka, szikkadt, mint a tar gally,
A hátuk görbedt gond és baj miatt.

(Nyárkeresés őszi ködben, 1920)

Az első alkalom, hogy versében a tájból előlép a nép. A maga emlékeit kutatja a szülőföldön s rátalál a népre. A diákkor emlékeit keresi Segesvárt és eszébe jut a mező, a munka meg a gyár (*Éji szállás a segesvári torony alatt*, 1922.) A kisvárosi elhagyatottságból sorsosai alakját tolja előre versében a maga bánata helyett, s érezzük a rokonbánatot:

Emberek e ködben
Küszködnek rogyásig
Napestig a jármot
Úgy hordják szegények,
Hogy már azt se tudják
Vajon miért élnek?

Minden kis utcájuk
Kinnal van kirakva.

(Májusi hajnalhasadás, 1923)

A székely paraszti sors egészen Juhász Gyulára emlékeztető módon jelenik meg nála. Ez a paraszthoz való odahajlás, a szántó-vető mindennapi életének versbevétele, a róluk való szólás őszintesége, lírai heve időben azonos Juhász hasonló írásainak születési idejével. Kettejük közti rokonságban e mellett az azonos tárgyról való szólás tónusának, stílusának hasonlósága is megtalálható. A Szeged vidéki magyar paraszt sorsáról is írhatta volna (s írta is) Juhász Gyula mindazt, amit Tompa írt a székely parasztéről:

Erdélyi szántóvető sutban nem heverhet,
Inat feszíteni rogytig kell szegénynek.
Sokat a vég is úgy talál: dologban;
Rögöt tör, zord, öreg alkonyon túl —
Míg konok szive utoljára dobban,
S'a szerszám görcsös kezéből kifordul —

(Erdélyi szántóvető estéje, 1923)

¹⁹ *A Küküllő mellett*, ib.

Vagy talán nem Juhász forradalom utáni faluképét idézik ezek a sorok Tompa költészetében:

Sors szele sír[...]
Küzdelmes sorsú véreim ilyenkor
Kunyhóikba húzódva éjeleken át
Hallgatják, hogy egy-egy csúf toportyán
Egy kiugró bércre kiülve dudál.

(Erdélyi télben, 1929)

Ezekben a versekben ott van ő maga is; az előbb idézettben ilyen sorral találkozhatunk: „*Tátog levegőért a megszületni nem tudó gondolat.*” Népe sorsának ilyen átfogó jelentőségűvé, jelképpé emelő verse még az *Őszi szántás székely hegyek alatt* című írása is.

Tompa nem csinált székely mitológiát, nem toldotta meg a meglevőt s divatozót újjal, nem hajlott ezekhez. Amit ő a székelységről mond, történelmi tény, személyes élmény. Ez az ő népe, ragaszkodása hozzá (a rátalálás után) a legszebb emberi-művészi erénye. A dolgozó szegénység sorsát látja és szánja, a maga életének párhuzamosságát; majd azonosságát ismeri föl ebben a sorsban: „*Csak megedződik Baj közt a székely*” — írja a *Régi út porában* című versében (1925), s melléírja: „*Így én is*”. Ennek az azonosuló magatartásnak egyik legnagyobb szerűbb verse valóban az az írása, amit sokan Tompa legjobb művének tartanak: a *Lőfürösztés*.²⁰ Tompa népe helytállására döbben rá:

... Egykor így álltak (ők, vagy apáik)
A Pruthnál is, — így a gránátszaggatta Doberdó
Sziklán, — akár Pennsylvania gyilkos levegőjű
Bányáiban, s álltak, ahol csak állniok kellett,
Keserű daccal, a sorsnak szembeszegülve.”

Ezt a helytállást vetíti előre, növeli állandó tulajdonsággá a vers befejező soraiban, nem mitizálása ez semmiféle „székely” erénynek, hanem nagy bizodalom a nép megmaradásában:

— Míg gyászosan évek százai húznak el —
Ők örömtelenül is, ha kínba tébolyodottan:
Itt fognak állni, örökké, — hogy Imre szorítja,
Aron pedig... Áron nem hagyja magát!

Tompa ebből a néphez hajló magatartásból költői föladatot is csinál magának. A rátalálás a föladatot is megjelöli számára: szólni helyette, érette. Ezt a versvonulatot éppen ilyen ars poetica-jellegű vallomásos írással koronázza:

S nem mehetek még sem.
Alább délkeletnek
Reggeltől napestig
Tartó küszködésben
Tésvéreim ének:
Sorsuk gyöttelemlre
Jóbéval vetekszik.

²⁰ Így pl. Révész Imre: „*Lőfürösztés*”, Pásztorfűz 1941. 93—95. Fője Géza azt írja e versről: „A leíróvers is, új fejezethez ért nála: a lőfürösztés jelenetébe besúríti a székely népegyéniséget és népsorsot.” *A nagy vállalkozások kora*. Bp. 1943. 388—391. Tompa maga is fontos írásának tartotta, *A Küküllő mellett* című vallomásában idézi a lőfürösztés gyerekkori élményét.

Sokszor csüggedeznek,
Rájok a halál is
Rémfejet meresztget.
Ilyenkor egy nóta
Úgy kell, mint a harmat —
Szavaiból gondjok
Sötét szövetébe
Egy kis himet varrnak.

(Beszéd a varjakhoz, 1931)

Erre a magatartására, érzés- és gondolatvilágára épülnek rá az emberiség gondjával viaskodó versei is, és ezen a szálon jut el az antifasizmushoz, mint egyik legfontosabb költői témájához, s ezzel Tompa Babitsnak lesz rokonává a magyar irodalomban, és tagja annak az antifasiszta kórusnak, mely a legjobb irodalmi erőket vonultatta föl Európában. Előbb a testvériesülés gondolata, érzése jelenik meg írásaiban:

Bizony mondom: az idő jobbulni int!
A vadság, bűn halálra zaklatott: —
Fogjatok kezet, s a kelő napot
Kezdjétek úgy, mint frissen fürdetett,
Tudatlan kisdedek!

[...] S ne féljetek!"

(Személyvonat, III. osztály, 1921)

Ugyanez a testvériesülési vágy későbbi versében (nála szokatlanul) filozófikusan tűnik elő:

S mindeneget magamhoz ölelek fel,
Hogy elvegyüljek rendre mindennel.
Így (ki azt hittem: különködni lettem)
Egység vagyok meg összesség is egyben.

(Hallgatagon, 1926)

Lindbergh óceánrepülése a gondolatban és örömben összefogó emberiség képét képi meg előtte. „*Milliók lelke megint kész talaj[...] Magvetésre vár.*” (*Még van remény*, 1927). De ugyanebben az évben van egy balsejtelmes verse, melyről előbb azt hisszük, hogy csak konvencionális költészeti téma, azonban kiderül, hogy nagyon előrevetül egy fölismerés a harmincas években nyernek értelmet ezek a szavak:

a testvéri vér
Melyet ontottál: már-már szádig ér!

(Ábel számonkéréte, 1927)

Ami itt költői túlzásnak tetszik, az a harmincas évekre rideg valóság, s Tompa költészetének egyik legnagyobb mondandójává szélesül: a fasizmus elleni tiltakozás. Tompa magatartása a fasizmussal szemben — a tiltakozás és az emberségre, tisztaságra való hivatkozása — nem volt egyedüli, európai példái voltak. Igaz, hogy nem is volt a legeredményesebb, de egy volt a lehetőségek közül.

Kutyák rád törnek, látnod kell: nincsen egy zug
Rejteni téged, [...]
Föl, föl kell végre fognod: nem tudsz menekülni —
Mindent szűkebb körbe zárnak, konokul közeledve
(Míg sebzett szived sok vérnyoma is elárul),

Végül is nem tehetsz mást: míg messze kis harang sír,
Szemedbe vissza kis ijedt gyík tekinget,
Te pár szál aszott virággal ujjaid közt
— Menekülni se vágyva — csak megadod magad!

(Őszi hajtásban, 1934)

Ez a megadás azonban nem jellemző Tompára, inkább csak fenyegető lehetőség, nem belenyugvás. E versben is a gyík, virág, harangszó, a kis életkör kedves kellékeit őrizgeti, mintegy jelezve: ő nem pusztító, az élet szépségeit megőrző ember még ebben a korban is. Távoli párhuzamként említhetjük a kis lah néptöredék költőjének hasonló magatartását.²¹ A nagy humanista példakőn nevelődött Tompa most, ezt a humanista hagyományt állítja szembe a fasizmussal:

A sok erőszak, mely erdei vadnál
Űzöttebb vaddá alázta az embert [...]
Ilyenkor vad indulat űz fel
Ki, ki levegőre, rohanni mezőn át,
S kiáltani: nem, nem! Nem kell az enyészet,
A gyász, a halál már! Az kell, hogy az embert
Engedjék élni, örülni — ezért lett
S nem gyűlölködve szorongani folyvást.

(Egy volt vadással, 1934)

A fasizálódó Európáról meglepően pontos láttelepet ad:

S menetelés — jaj, nincs ellene szer:
Már-már az egész világ menetel.
Ez jobbra, az meg balra, s aszerint
Minden egyesén olyan csapating.
Zöld ing, barna ing, kék s többféle más —
Csak a fehér már szinte lázadás.
Mikor mindenki farkasként üvölt,
A báránynak rossz hely megint a föld.
Az ember ma vagy tömeg vagy vezér —
Más nem lehetsz, vagy léted kész veszély.
Plakátok közlik a parancsokat:
Gyűlölni mit kell, mit szabad.
Én elfordulok ezektől [...]

(Mind menetelünk, 1937. szept.)

E sorba illeszthető versei még: *Sziddhartha újból eltűnik* (1938), *Diogenész lámpájával* (1939), *Új iszonyúságok előestéjén* (1939). Mennyire rokon Radnóti borzalmakon túli jövőbizodalma ezekkel a sorokkal:

Majd egyszer az is eljön:
E válság véget ér.
S nem lesz új fű, mely vértől lett kövér.
Az embernek [...]
Kis életét szabad lesz
Ezentúl élnie.

(Majd egyszer, 1940)

²¹ Lysohorskyról Fábry Zoltán: *Óndra Lysohorsky, a lah költő. = Stószki délelőttök*. Bratislava 1968. 272—282.

A magatartásbeli rokonság Radnótiával:

De holtomban
Is majd szégyen éget.
A szégyen, hogy
Most éltem e korban,
S hogy e korban
Én is ember voltam.

(Vers 1944 közepéről)

Éppen antifasizmusa billenti ki Tompát abból a passzív magatartásból, amelybe tisztaságával vonult. Költészetének ezt a vonulatát szokatlan erős tisztánlátással zárja, mintegy revízió alá véve a visszahúzódot, önmagához beszél, de költőtársaihoz is:

Hát csak állj itt, s ha tetszik: festegessed
Egy boldogabb kor képeit magadnak.
De arra is légy készen, hogyha élsz még:
Egy sereg rémség még mind rád szakadhat.”

(Farkasjárás éjszakáján, 1943).

Tompa Lászlót nem fizikailag, szellemileg fojtja el a faszizmus. Elhallgatásában szerepet játszik az is, hogy ezt is tiltakozásnak szánta, de bizonyosan az is, hogy valóban jelentős antifasiszta költészet nem kap visszhangot. Tompát mindig izgatta költészetének hatása, határa. Ezek az írásai már nem abból a magatartásból születtek, mint előző korszaka verseinek nagy része, nem a maga gyönyörűségére írta. Alig volt lehetősége (életmódja miatt is!), hogy írásainak visszhangját bármily nagyságú társadalmi körön ellenőrizze. Ez a visszhangtalanság is oka lehetett elhallgatásának.

Tompa 20-as, 30-as évekbeli költészetének e fő motívumai mellett másokkal is találkozhatunk: tájélményének némely változó és változatos újraírásával (főleg őszi, téli, tavasz tájainak verseivel), anyjára emlékező írásaival (Féja egyenesen József Attilához hasonlítja Tompa anyaidéző verseit),²² ars poetica jellegű írásaival melyekben költészetéről vallott önitételének és költészete feladatának külön-külön megfogalmazását olvashatjuk. E vonatkozásban ezt a korszakát régebbi önitételével kezdi:

A sors utánam oly közönnyel dobja
Pár versemet, mint sárga lombcsomót.

(A parton, 1920)

1923-ban egyik versében a robotosok májusfája akar lenni. Amit népéről szóló verseiben megírt, azt költői feladatnak tartja mások számára is:

Im itt is mennyi nesz sír —
Velük ég és föld tele van.
Hárfája jajszeleknek
Vagyok magam is — magam.

Kell hát itt lenni pár szót —
Oly vérzön hű szavakat,
Melyeket majd, aki meghall:
Lélegzete is elakad.

(Sikoly, 1923)

Egészen harcos, korszerű ars poetica, amit 1926-ban ajánl: „*De remekelni nem elég a szándék — A kor lelkének kell izzni benned!*” (*Sötét kor pusztáiban*). Igaz, hogy e versében, amikor a kor lelkét akarja megjelölni, azt törpének találja s egy szebb korhoz föllebbez elismerésért. Tompának ez ars poetica-jellegű verseiből világosan kitészik, hogy az új költői témák (népe s az emberség sorsa) követelték meg tőle költői feladatának revideálását; nem mellékes tulajdonsága ez költészetének, mindvégig kereste a legmegfelelőbb kifejezést magatartásának.

²² Féja Géza: ih.

De hangomat azért
Én még megtalálom,
Bármilyen hatalom
Tartogassa záron.

Csak egy zárnyitó szó
Kell még, s azt, úgy érzem
Valahol maholnap
Meg is hozza szépen.

Ha e szót kimondom:
Zár felszakad, enged.
S felmutatom égő
Sújtott szívemet a
Sújtott embereknek!

(Rejtőző szavak nyomában, 1936)

Ezt a zárnyitó szót már nem találta meg, a történelmi változás jelentett számára is zárnyitást. Tompa 1944 után keveset írt, 1963-ban halt meg. Írásaiban még tudomásul veszi a nagy változásokat, békéről, a nemzetiségek együttéléséről, újjáépítésről, az új embertípus megjelenéséről szól verseiben, de ezek az írások az 50-es évek sematikus költészetének hangján szólnak. Tompa újabb értékelőivel (Veress Dániel, Kacsó Sándor, Hajdú Győző)²³ együtt állíthatjuk, hogy az új dolgokhoz való odafordulás Tompánál őszinte volt, de nem állíthatjuk, hogy ezek jó írások is. Az elfojtás és elfojtódás, ami a fasizmus előretörését követte Tompánál, megtette hatását költészetében is, hiába őszinték ezek a versek, valahogy a nyelvét, a maga költői hangját nem találó költő írásai ezek. Tompa, népszerűségének és antifasizmusának nagy verseivel zárta életművét.

Tompa László a Nyugat kortársa volt, nemcsak témaazonossága van meg vele, hanem költészetének stílusában, magatartásának változataiban is. S ezek a jegyek nem utánérzéseik voltak a Nyugatosokénak, hanem legtöbbször azokéval együtt születő, időben azonos tulajdonságai. A formajáték nem izgatta annyira, mint a Nyugatosokat, versszerkezete gyakran széthulló, inkább egy-egy tömböt, sort ír meg jól a versben. (Ebben Juhászra hasonlít erősen).²⁴ Amivel kárpótol, az a nyelv, mely állandóan remeg a lefojtottságtól, szinte nyelvi jelekkel adja hírét külső és belső élete közti feszültségnek. Az a magány, vidékreszorítotttság, mely ismeretlenné tette hosszú ideig, úgy oldódott föl, hogy Tompa szószólója lett népének és egyúttal az emberiségnek is. Ez a tudata enyhíthette magányosságát. Személyes sorsánál csak irodalomtörténeti sorsa volt mostohább.

Mihály Ilia

UN CONTEMPORAIN DE NYUGAT EN TRANSYLVANIE

(La poésie de László Tompa)

En Transylvanie László Tompa était contemporain de la grande génération du périodique intitulé «Nyugat». Il vécut isolé, loin de ses contemporains, pourtant ses thèmes poétiques, son attitude ont une ressemblance avec les leurs. Jusqu'ici on ne voyait en lui que «le poète transylvain», mais l'analyse complexe de ses oeuvres prouve que sa poésie est importante aussi en fonction de l'époque. Il survécut à toutes les vicissitudes de la «solitude» du pays hongrois, mais sa réflexion sur sa vocation poétique et l'expérience du changement de situation de son peuple ont modifié le culte de la solitude qui caractérisait les débuts de sa poésie. Dans sa dernière période sa poésie s'est élevée jusqu'aux problèmes européens et antifascistes que dissimule un peu son style traditionnel.

²³ Veress Dániel: ih., Kacsó Sándor: *Tompa László legszebb versei*-hez írott tanulmányában; Hajdú Győző: *Tompa László arcképe*. = *Műhely*. Bukarest 1967. 33—48.

²⁴ Németh László 1926-ban azt írta róla, hogy „inkább sorokat, mint verseket szikrázó költő.” *Az erdélyi irodalom*. = *Két nemzedék*. 1970. 181—191. Gulyás Pál elismerte Tompa költészetének „számítás nélküli őszinteségét”, de legfőbb kifogásaként említi: „Kár, hogy sohasem veti magát bele a művészi komponálás szigorába, hanem szinte improvizáltan hagyja elgondolásait.” *Debreceni Szemle* 1928. szept. 400—403.

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
(SECTIO PHILOLOGICA)

Nyelv és irodalom. I. 1955.

Nyelv és irodalom. II. 1956.

Irodalom. I. 1958.

Irodalom. II. 1959.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus I. (1960—1961) 1961.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus II. 1962.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus III. 1963.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IV. 1964.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. V. 1965.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VI. 1966.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VII. 1967.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VIII. 1968.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IX. 1969.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus X—XI. 1971.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XII. 1972.